

Людмила Стрільчук

**ДО ПИТАННЯ ПРО ДЖЕРЕЛА ВИВЧЕННЯ
ТРЕТЬОЇ ХВИЛІ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ**

Однією з недостатньо вивчених сторінок історії українського народу є питання, пов'язані з еміграцією українців із місць історичного розселення українського етносу в різні частини світу. Тривалий час ця проблема в радянській історичній літературі висвітлювалася тенденційно, крізь призму ідеологічних догм. Тому, як правило, напрямки української еміграції подавалися виключно з класових позицій. Тим часом, історичний досвід життя різних народів світу, зокрема й українців, показує, що еміграційні процеси представників того чи іншого етносу значною мірою пояснюються причинами соціально-економічного та політичного характеру, які криються в особливостях історичного розвитку різних етносів.

Емігранти — особи, які добровільно або вимушено залишили країну, громадянами якої вони були, та поселилися в якійсь іншій країні.

Еміграція — явище, властиве історії багатьох народів, викликане різноманітними причинами чи обставинами: політичними, економічними, соціальними, релігійними та ін. Визнано, що еміграція тісно пов'язана як із соціально-економічним розвитком тих чи інших регіонів або країн, так і з їхнім занепадом. Однією з причин, що значно активізують еміграцію, є війни.

У історії української еміграції чітко визначаються три хвилі переселенського руху: перша — з останньої чверті XIX ст. — до початку Першої світової війни; друга — період між двома світовими війнами; третя — завершальний період Другої світової війни та перші п'ять років по її закінченню.

Для того, щоб визначити причини третьої хвилі української еміграції, слід об'єктивно проаналізувати ситуацію, що склалася в країні на той час і напередодні.

Як відомо, радянсько-німецька угода від 23 серпня 1939 р. та початок Другої світової війни спричинили до возз'єднання західноукраїнських земель-територій, заселених в основному українцями. Проте, разом із позитивними наслідками возз'єднання, злочинний сталінський режим приніс західноукраїнським землям примусову колективізацію, депортацію та репресії проти так званих "антисоціалістичних елементів", "ворогів народу", значної частини членів КПЗУ. Під політичний та ідеологічний прес потрапило чимало визначних громадських прогресивних діячів, науковців, носіїв української культури. Це стало однією з причин розгортання на цих землях антирадянської боротьби, яка велася впродовж Другої світової війни та у перші повоєнні роки.

Наприкінці війни почалася третя хвиля української еміграції. На відміну від перших двох у ній переважали суто політичні мотиви.

Весною 1945 р. війна в Європі закінчилася, а 29 червня цього ж року у Москві був підписаний радянсько-чехословацький договір і протокол до нього, які визначали порядок і умови включення Закарпатської України до складу УРСР. Це була остання зарубіжна територія, де компактно проживало українське населення.

У роки війни приблизно п'ять мільйонів українців були вивезені окупаційними фашистськими "владами" до Німеччини як дармова робоча сила. Армія невільників складалася не лише з примусово вивезених із України юнаків та дівчат, а й із великої кількості радянських військовополонених, учасників руху Опору.

Після перемоги над гітлеризмом репатріація радянських громадян, які опинилися у радянській зоні окупації Німеччини, завершилася у порівняно стислі строки. Значна кількість репатріантів виїхала із західних окупаційних зон Німеччини й Австрії. Проте велика маса людей зволікала з прийняттям рішення про репатріацію або ж відмовлялася повертатися до СРСР із тих чи інших міркувань. На той час понад 310 тис. українських громадян опинилися в становищі біженців, або "переміщених осіб". Чому так сталося? Що спонукало цих людей відмовитися від повернення на Україну?

Сьогодні, маючи вільний доступ до архівних джерел і відкритість інформації, можемо, нарешті, дати достовірні відповіді на ці непрості запитання.

На всіх континентах у різних країнах світу, включаючи колишні союзні республіки СРСР, живе близько 10 млн. українців, що становить 20% загальної чисельності всіх українців світу. Однак історія їхньої еміграції, країни та райони поселення, їхнє життя, трудова та громадська діяльність мало досліджені.

У повоєнні роки комплексні праці з українського народознавства, демографії на Україні практично не публікувалися. Побачили світ лише окремі роботи з розселення українців у далеких країнах, переважно у США та Канаді, а також у Німеччині¹. Причому суспільно-політична та громадська діяльність зарубіжних українців оцінювалася у більшості праць в основному негативно. На жаль, і в Українській Радянській Енциклопедії цій темі відведено досить скромне місце.

Лише в останні роки в Україні з'явилися перші об'єктивні дослідження про життя та діяльність української діаспори в зарубіжних країнах, про розселення українців, їхні громадсько-політичні, релігійні організації, культурну діяльність². Серед цих праць, слід виділити довідник про зарубіжних українців, підготовлений канадськими та вітчизняними авторами. У ньому наведено багатий довідковий матеріал про розселення українців у зарубіжних країнах, дано оцінку тим процесам, що відбувалися та відбуваються в національно-культурному і духовному житті українських громад зарубіжжя³.

Для вивчення української еміграції дослідник має можливість посилатися до таких авторів як В.Свтух, Ф.Заставний, О.Ковальчук, П.Кравчук, С.Марчук, Л.Лещенко, О.Макар, М.Навленко, О.Сич, Ф.Шевченко, А.Шлепаков та ін.

Тема зарубіжної діаспори українців просліджується на сторінках періодичної преси, зокрема, газет: "Радянська Волинь", "Волинь", "Літературна Україна" і т.д.

У висвітленні історіографії питання еміграції слід наголосити увагу, що в доробку українських радянських істориків виділяється три сфери, яким найбільше приділена увага, це: історичні, мовознавчі та літературні дослідження.

Значними за кількістю матеріалу, обсягом і тематикою з цієї проблеми є зарубіжні публікації з українознавства взагалі та розселення українців у зарубіжних країнах (зокрема у виданій українською мовою за кордоном десяти томної Енциклопедії Українознавства)⁴.

Серйозна науково-довідкова праця про українську діаспору в країнах Західної та Центральної Європи, Північної та Південної Америки, Азії та Австралії "Українські поселення. Довідник." видана у США (Нью-Йорк, 1980). Для її написання залучалися кваліфіковані спеціалісти багатьох країн світу. Тут вміщено короткі відомості про країни, в яких живуть українці, — їхню площу, населення, державний устрій, релігії, урядову мову, головні міста, господарство, клімат, грошову одиницю. У названій праці є цікаві дані про українців, їхню мову, шкільництво, пресу, видавництва, літературу, мистецтво, науку, громадсько-політичне та релігійне життя, міжнародні зв'язки.

Заслугує на увагу також розпочата у США дослідницька й організаційна робота, спрямована на створення багатотомної Енциклопедії Української Діаспори (ЕУД). У ній беруть участь спеціалісти різних наукових напрямків із багатьох країн світу, переважно зарубіжні українці.

У довідниках про населення світу, виданих після Другої світової війни, наводяться з цього приводу вкрай неповні дані, причому досить суперечливі.

Цікава наукова праця, присвячена еміграційним процесам, видана в Німеччині українською мовою. Її автор доктор В.Маруняк, українець за походженням. У ній подано характеристику причин, походження та наслідків еміграції українців третьої хвилі, а також чимала увага приділена "переміщеним особам" — потенційним емігрантам.

1981 р. англійською мовою в Торонтському видавництві "Кобзар" з'явилася книга "Еміграція українців в Канаду: причини й обставини", де автор залучає до наукового та суспільного обігу нові дані, поглиблює аналіз причин, мотивів еміграції.

Як бачимо, дана проблема досліджена ще недостатньо. Для науковців і дослідників це широка нива для нових відкриттів, переосінки та переосмислення тих поглядів, що існували раніше, й об'єктивного висвітлення цієї важливої як з наукової, так і з практичної точки зору проблеми.

¹ Див.: Маруняк В. Українська еміграція.—Мюнхен, 1985; Українські поселення. Довідник.—Нью-Йорк,

1980; Енциклопедія Українознавства. У 10 томах.–Париж-Нью-Йорк, 1955-1984 та ін.

² Див.: *Заставний Ф.Д.* Українська діаспора: Розселення українців у зарубіжних країнах.–Львів, 1991; *Заставний Ф.Д.* Географія України. У 2-х книгах.–Львів, 1994; *Леценко Л.О.* Канада наш сусід і партнер.–К., 1990; *Потехин А.В.* Дипломатія США в Восточній Європе: 1945-1950 гг.–К., 1991; Зарубіжні українці. Довідник.–К., 1991; Українські канадці в історичних зв'язках з землею батьків.–К., 1990; *Естух В.Б.* Концепції етносоціального розвитку США і Канади: типологія, традиції, еволюція.–К., 1991; *Сыч А.И.* Иммиграция и экономическое развитие Канады.–Ужгород, 1990; *Шлепаков А.М.* Українці в зарубіжному світі.–К., 1990; *Павленко М.І.* “Біженці” та “переміщені особи” в політиці імперіалістичних держав 1945-1950 рр.–К., 1979.

³ Зарубіжні українці. Довідник.–К., 1991.

⁴ Енциклопедія Українознавства. У 10-х томах.–Париж-Нью-Йорк, 1955-1984.

Тетяна Коваль

ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ ЖУРНАЛЬНОЇ ПЕРІОДИКИ 20-х РОКІВ ЗА ДОКУМЕНТАМИ ДЕРЖАВНИХ АРХІВІВ УКРАЇНИ

У останні роки до наукового обігу повертається із забуття велика кількість архівних матеріалів. Журнали як цінне документальне джерело, потребують різнопланового та систематичного вивчення. Для поглибленого дослідження історії преси України в 20-х роках та процесу формування системи журнальної періодики був проаналізований значний масив архівних матеріалів.

Опираючись на багаті документальні джерела державних архівів України, можна твердити, що зародження та розвиток нових журналів у 20-х роках проходив у декілька етапів: закриття некоммуністичних видань та становлення радянської преси (1919-1921 рр.); соціально-тематична диференціація періодичних видань (1923-1925 рр.); формування системи журнальних видань (1925-кінець 20-х років).

Перші спроби більшовиків щодо регулювання видавничої діяльності та розповсюдження преси припадали ще на грудень 1917 р., коли в Україні, у Харкові, був створений Народний комісаріат у справах освіти. До його компетенції входило керівництво виданням книжок, журналів, газет, а згодом і перша радянська цензура друку в Україні. Під час другого періоду відновлення радянської влади на частині території України 1919 року, ЦК РКП(б) ухвалив, а Всеросійська партійна конференція затвердила резолюцію “Про Радянську владу на Україні”, в якій частково розглядалося і питання розвитку національної культури. Ця резолюція “поклала початок процесові, який згодом дістав назву “українізація”, хоча насправді йшлося про обмежену спробу дерусифікації суспільно-культурного життя” України¹.

В той самий час у Харкові було утворено Українське центральне агентство по постачанню та розповсюдженню творів друку (Украцентраг). Згодом радянський уряд видав декрет, який затвердив положення про створення “Народного комісаріата радянської пропаганди” в розпорядження якого ввійшло і Укрцентраг. 5 травня 1919 р. ця установа була реорганізована у відділ пропаганди та агітації при ВУЦВК. Згідно проекту декрету про відділ, який зберігається у фондах ЦДАВО України, цей відділ став вищим органом у справі організації загальнополітичної радянської пропаганди в Україні². До його складу ввійшли відділ усної пропаганди, відділ друку (Всеукраїнське видавництво) та відділ інформації. З того часу Всеукраїнське видавництво стало центром організації видавничої справи в Україні. Воно проводило політику централізації всієї видавничої діяльності. У безпосередньому його віданні була зосереджена вся видавнича справа та розповсюдження всіх видів друкованої продукції в загальнодержавному масштабі. Крім того, Всеукраїнське державне видавництво регулювало та контролювало видавничу діяльність усіх цивільних, військових,